

חגי בועז ועפרי אילני (עורכים). **אנתרופוקן: עידן האדם**. בתרגום יניב פרקש. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד. 2023. 290 עמודים

לירון שני*

אנחנו נמצאים כיום בעידן האדם – תקופה שבה השפעתם של בני האדם על הסביבה ועל הפלנטה גדולה יותר מאשר בכל תקופה אחרת בהיסטוריה. זאת לפחות הייתה הצעתו של חתן פרס נובל, הכימאי וחוקר המדעים הפלנטריים פאול קרוצן, שהציע לכנות תקופה זו "אנתרופוקן". אנתרופוס ביוונית משמעו אדם, והסיומת "קן" מציינת תקופה, כמו בשמותיהן של התקופות הגיאולוגיות האחרות – הולוקן, פליסטוקן ועוד. קרוצן וממשיכיו טוענים שמאז המהפכה התעשייתית חל בכדור הארץ שינוי אדיר שמספיק כדי להצדיק את סימונה של תקופה גיאולוגית חדשה בעלת מאפיינים ייחודיים. בתקופה זו הפך האדם לגורם הדומיננטי בכדור הארץ, וטביעת האצבע של האנושות ניכרת כמעט בכל מרכיב של כדור הארץ – בחומרים שנצברים בשכבות הסלע, בעלייה ברמת החומציות של הים, באירועי קיצון של מזג האוויר ובהיעלמות מינים בקנה מידה עצום. כל אלה הם ביטויי של האנתרופוקן.

מושג האנתרופוקן אומץ בחום במדעי הרוח והחברה, אך הוא נתון במחלוקת בקרב מדעני טבע וגיאולוגים, ורק לאחרונה דחו אותו חלקם, בעיקר מתוך חוסר הסכמה על מועד ההתחלה של עידן זה (Zhong, 2024). אך המושג חלחל כבר לתוך האקדמיה ואל הקהל הרחב, והוא ניצב בצומת שבין מדעי כדור הארץ למדעי האדם ומאפשר לנתח את התקופה הנוכחית מתוך שילוב בין חומר לרוח. כמות אדירה של מאמרים וספרים פורסמה בשנים האחרונות תחת כותרת האנתרופוקן, והשימוש במושג נרחב ביותר ונע ממונח נרדף לציון שינויי אקלים, דרך ניסיונות ליצור מסגרות תיאורטיות חדשות שיחליפו מושגים כגון מודרניות או קפיטליזם, ועד שימוש במושג כשדה יצירתי למשחקים תיאורטיים ופילוסופיים שמטרתם לחבר בין האנושי ללא אנושי ובין העולם החברתי לזה האקולוגי. למרות כניסתו של המושג לתוך האקדמיה מחוץ לישראל, הוא היה פחות מוכר לציבור ולאקדמיה בישראל. אחד הראשונים שניסה להחזיר אותו לשיח הישראלי היה האנתרופולוג דני רבינוביץ, בייחוד בספרו *הנה זה בא: כיצד נשרוד את שינויי האקלים* (2009). אך מי שאחראים לעיקר הפצתו של המושג בישראל הם חגי בועז ועפרי אילני, שהמקראה *אנתרופוקן: עידן האדם היא אולי גולת הכותרת של מפעלם עד כה*.

כבר כמה שנים שבוועז ואילני, במסגרת מכון ון ליר, מקדמים את הדיון על האנתרופוקן בקרב האקדמיה והקהל הרחב – בקבוצות דיון, באירועים שונים, במאמרים בעיתונות, בעריכת גיליון מיוחד של *תיאוריה וביקורת*, ובעיקר במקראה שלפנינו. המקראה, לתפיסתי, היא תרומה מרכזית בכל התהליך הזה. יש חשיבות גדולה להעשרת השיח האקדמי בעברית, וחלק מזה פירושו כמובן גם פרסום של מחקרים בעברית (אף שלרוב הדבר מנוגד ממה

* ד"ר לירון שני, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

שדורש המסלול באקדמיה). חשוב לא פחות, ואולי אף יותר, הוא להביא לתוך העברית את השיח המתנהל באנגלית ובשפות אחרות, כפי שבוועז ואילני עושים במקרה הזה. המקראה מציגה כמה מהמאמרים החשובים שפורסמו בעשורים האחרונים בנושא בתחומים של פילוסופיה, היסטוריה, אנתרופולוגיה, ספרות, לימודי מדע וטכנולוגיה ועוד, לצד מאמריהם של עיתונאים וחוקרים עצמאיים. כמו כל אוסף, המאמרים לא תמיד אחידים באיכותם או בחשיבותם, ואפשר היה להרכיב גם אסופה שונה של מאמרים "חשובים" בתחום, אבל הם אכן מספקים סקירה מקיפה של הנושא.

קצרה היריעה לסקירה מפורטת של כל 13 המאמרים המתורגמים שבמקראה, אבל חשוב לציין במיוחד את מאמר המבוא של בוועז ואילני, שמהווה לתפיסתי את הסקירה המקיפה והטובה ביותר של התחום בעברית. זהו מאמר מבוא מפורט, מעמיק, שמתאר גם את היתרונות במושג ואת שימושי השונים אך גם את הביקורת עליו, הבאה לידי ביטוי גם במאמרי המקראה עצמם. כך, המבוא עומד בפני עצמו אך גם מעניק למקראה תנופה ומסגור חשוב והכרחי. עם זאת, ייתכן שסידור שיטתי ותמטי יותר שלו, אשר היה מפרט בצורה סדורה ופחות קופצנית את התפתחות החשיבה והכתיבה על האנתרופוקן, היה תורם יותר להבנת המהלך כולו.

המאמרים באסופה נעים בין מאמרי סקירה כלליים על השפעת האדם על הפלנטה, מאמרים שמנסים לצקת מסגור תיאורטי לתקופתנו דרך האנתרופוקן ודיונים בפילוסופיה פוליטית על השפעתו. עם הסוג הראשון אפשר למנות את שני המאמרים הפותחים – "מסלול האנתרופוקן: ההאצה הגדולה", שכולל אוסף מדדים וגרפים שצורתם, צורת מחבט הוקי עם קו ארוך ומתון שעולה בחדות לקראת סופו, הפכו לאייקונים המזוהים במיוחד עם האנתרופוקן, ומאמרה של אליזבת קולברט "ההכחדה השישית", שהוא בעצם הפרק הראשון מספרה זוכה פרס הפוליצר. המאמרים הבאים כבר עוסקים ישירות במושג האנתרופוקן ובוויכוחים סביבו – למשל מאמרו של דיפש צ'קברטי על "זמן האנתרופוקן", מאמרה של אנדריאס מלם ואלף הורנבורג המציג בבירור ביקורת כלפי המושג והזימרה המרוכזת ב"אנתרופוס" – כלומר כלפי הטענה שכלל האנושות תרמה במידה שווה למצב העכשווי, טענה שמשטחת את אי־השוויון בתרומתן של קבוצות אוכלוסייה שונות לעידן הנוכחי, וכן מאמריהם של ניקולאי שולץ ושל ג'ואל ויינרייט וג'ף מאן, המנסים לשרטט ולהמשיג את הפוליטיקה דרך האנתרופוקן.

סוג אחר של מאמרים מנסה להציע מסגרות תיאורטיות חדשות להבנת התקופה הנוכחית. עם אלה נמנה מאמרו של ברונו לאטור, אולי מהבולטים בהוגים שעסקו במושג. במאמר הכלול במקראה חבר לאטור למדען האקלים טימותי לנטון בהצגתן של השערת גאיה והאפשרויות התיאורטיות הגלומות בה. אפשר לכלול כאן גם את מאמרה של האנתרופולוגית אליזבת פובנילי, המציע תיאוריה של כוח (שני המאמרים האלה הופיעו גם בגיליון המיוחד של תיאוריה וביקורת; ראו אילני ואחרים, 2023), וכן את מאמרו של טימותי מורטון, המציע מסגור חדש לחיבורים בין האנושי והלא אנושי. מאמרה של חוקרת המדע והטכנולוגיה שילה ג'ונוף קצת חריג במקראה, גם מפני שהוא ישן יחסית לשאר המאמרים – הוא פורסם ב־2010 – וגם מפני שכביכול אינו עוסק ישירות באנתרופוקן אלא בהבנתו של מדע האקלים. אך המתודולוגיה והמסגרת התיאורטית שג'ונוף משרטטת במאמר יכולות לסייע להבנת משבר האקלים ולהתאים לחקר תופעות אנתרופוקניות רחבות יותר.

הסוג השלישי והאחרון של המאמרים מתאפיין במסגרות של אתיקה ותיאולוגיה אנתרופוקנית. עם אלה נמנים מאמרו המעניין של טימותי קלארק על "אבל אקולוגי ואימה אנתרופוקנית", מאמרו של קלייב המילטון המציע לנסח אתיקה חדשה לאנתרופוקן, ומאמרו של סטפן סקרימשייר שמנתח את שיח האנתרופוקן כשיח העוסק בזמן, באפוקליפסה ובתיאולוגיה של אסונות.

יחד מהווים מאמרים אלו מקבץ מרשים הפורש את המנעד של העיסוק בתחום, אך גם את הכשל שאני מזהה בשיח האנתרופוקן. השיח הזה משוקע כיום, כמיטב המסורת של תיאוריה וביקורת, בשיח תיאולוגי, פילוסופי ותיאורטי עם הרבה ז'רגון ועוסק בהשלכותיו הדרמטיות של האנתרופוקן על הבנת המציאות שלנו ועל החיבור בין הרעיון לחומר, בין הטבע לתרבות, או במונחיו של לאטור – בין הארץ לטבע ולתרבות.

אבל מה זה אומר באמת? מה המשמעות של המושג הזה לחיי היומיום? כיצד הוא עשוי לגשר בין מדעי הרוח והחברה למדעי הטבע? אולי יש יחידי סגולה שמצליחים לחבר ביניהם, אבל הרוב לא מצליחים להבין, לדעתי, את כל פלפולי ההגות ומשחקי המילים והתיאוריה, ולא מצליחים להבין על מה כל המהומה.

אז נכון, לא כל כתיבה צריכה להיות מונגשת לציבור הרחב ולא כל טקסט צריך להיות לעוס ופשוט, אבל נחוצה עוד עבודה רבה כדי להפוך את השיח האנתרופוקני לרלוונטי לחברה הישראלית. מאמרה של קולברט, למשל, אולי מפני שהוא חלק מספר מדע פופולרי, מצליח לספר סיפור, לתקשר אותו – להציג סיפור שאפשר להתחבר אליו, להבין, לדמיין. השיח על האנתרופוקן, כך נדמה, עדיין לא שם. דרושה עוד עבודה של שקיפות ותקשורת, כפי שמציינת ג'ז'נוף במאמרה על מדעי האקלים. דרושה עוד עבודה של הבהרה מושגית, הפשטת המורכבות הפילוסופית ועבודה מאומצת שתתווך לקהל הרחב את מה שאנחנו, החוקרים והעוסקים בסוגיה, רוצים להגיד דרך האנתרופוקן.

מקראה זו היא אבן דרך משמעותית ומרשימה בפרויקט הזה. במעט הזמן שעבר מאז צאתה היא כבר נכנסה לסילבוסים של קורסים רבים באקדמיה, כולל זה שלי, וזה מעיד על הצמא לחומרים כאלה בעברית ועל חשיבותה של המקראה. אבל יש עוד הרבה עבודה.

רשימת מקורות

אילני, עפרי, חגי בועז ושואל סתר (עורכים). (2023). אתגר האנתרופוקן [גיליון מיוחד]. תיאוריה וביקורת, 58.

רבינוביץ, דני. (2009). הנה זה בא: כיצד נשרוד את שינויי האקלים. הקיבוץ המאוחד וספרית פועלים.

Zhong, Raymond, 2024. Geologists make it official: We're not in an "anthropocene" epoch. *The New York Times*, March 20.